

Отрывок из олонхо № 1

Решетников П.Е.-Көһөнө Бүөтүр «Айыы Дьураҕастай» олонхотуттан быһа тардыы

Былыргы былдьаһыктаах дьылым
Быдан мындаатыгар,
Урукку охсуһуулаах дьылым
Кулан уорҕатыгар,
Ааспыт араллааннаах дьылым
Анараа таһаатыгар,
Уста уллунахтаах,
Эргийэр иэччэхтээх,
Эмэн эттээх,
Уу дууһалаах,
Босхо бастаах
Борон ураанхайдар
Үөскүү-төрүү иликтэринэ,
Абыс иилээх-саҕалаах,
Алаархай-тэлээркэй
Айгыр-силик
Аан ийэ дойдум
Айыллыбыт эбит,
Тоҕус уон томторҕолоох
Туламан манган дойду
Туругурбут эбит,
Охтон баранар мастаах,
Уолан бүтэр уулаах
Орто бараан дойду
Олохсуйбут эбит.
Абыс үйэ ааһыта,
Тоҕус үйэ туолуута,
Уон үйэ унуоргуланьыта
Айгыр-силик
Аан ийэ дойду барахсан
Ситэн-тупсан силигилээн,
Киэркэйэн испит.
Өндөл манган халлаан
Үрдүгэр олохтоох,
Үс киис тириитэ
Өллүргэлээх бэргэһэлээх,
Үрүн эһэ тириитэ олбохтоох,
Үкээр куйаас тыыннаах
Үүс-аас бэйэлээх
Үрүн Аар Тойон
Ийэ сир барахсан
Ситэн-хотон
Сириэдийбитин билэн,
Өндөл манган халлаан
Үөһө хартыгастарыгар олохтоох
Үрдүк айыыларын –
Дьылҕа Хаан, Одун Хаан,
Дьуон Дьааһын, Айыы Саарын –
Көтөр кынаттарын,
Сүүрэр атахтарын,
Охсор илиилэрин,
Суолдьут уолаттарын
Ыңгыртаан ылан,
Сүгэ-балта тылынан
Сорудах биэрэ
Олорбута эбитэ үһү:
«Дьээ-буо!

Этэр тылым эгэлгэтин
Истэ дьүүлээн олорун эрэ!
Аҕыс иилээх-саҕалаах,
Атааннаах-мөнгүөннээх
Айгыр-силик
Аан ийэ дойду
Айыллыбыта ыраатта.
Ол дойду
Силигитэ сиппит,
Толору тупсубут,
Онон иччилээх буолуохтаах.
Ол иччитинэн –
Уста уллуҕахтаах,
Эргийэр иэччэхтээх,
Эмэн эттээх,
Уу дууһалаах,
Босхо бастаах
Борон ураанхайдар
«Киһи» диэн ааттанан,
Үөскээн-тэнийэн барыахтара.
Ол орто туруу бараан дойдуга
Уоллаах кыыс
Оҕолору түһэрэн,
Көтөр кынаттаахтан,
Сүүрэр атахтаахтан
Сүүстүү көрүҥнэрин түһэрэн,
Орто дойдуга
Олохтоон тахсын!» – диэн
Кытаанах дьаһалы,
Суураллыбат сорудаҕы
Биэрдэҕэ эбитэ үһү.
Өндөл манган халлаан
Үрдүк айыылара обургулар:
«Иһиттибиэт-истибэтибиэт», – диэтилэр даҕаны,
Кэлэн-баран элгэлдьийэн,
Сүүрэн-көтөн күлүгүлдүһэн,
Уоллаах кыыс оҕону
Була охсоннор,
Сүүрэр атахтаахтан
Сүүс көрүҥүн,
Көтөр кынаттаахтан
Күтүр элбэх көрүҥүн
Көйө үүрэн
Көһөрөн киллэрэн,
Орто туруу бараан дойдуга
Олох диэни тэрийэн
Олохтоон, дьаһайан кэбистэхтэрэ.
Иэйэхсит эдьийдэргэ,
Айыыһыт санастарга:
«Орто дойду
Олоҕун тускулун
Оҕоро турун,
Киһи аймах
Кэлэр кэскилин
Кэнгэтэн биэрин!» – диэн
Этэн-тыынан
Табыстахтара эбитэ үһү.
Ол кэнниттэн
Сүүһүнэн үйэлэр
Сүүрүктээх үрэх
Уутун курдук
Уһаарыллан устан

Ааһан испиттэр,
Тыһынчанан сыллар
Тыаһа-ыма суох
Айаннаан ааһан испиттэр.
Охтон баранар мастаах,
Уолан бүтэр уулаах
Орто бараан дойдуга,
Иэгэйэр икки атахтаах
Биистэрин уустара
Ууһаан-тэнийэн,
Санниттын тэһииннээх,
Аһыныгас санаалаах
Айыы аймахтара аатыран,
Көхсүттэн тэһииннээх,
Көмүскэс санаалаах
Күн дьонноро дэнэн
Элбээн-үксээн,
Тэнийэн-диэлийэн барбыттар.
Абыс иилээх-саҕалаах,
Атааннаах-мөнгүөннээх
Айгыр-силик
Аан ийэ дойду
Дьондойор саалыгар,
Томтойор түөһүгэр,
Талааннаах таһаатыгар,
Дьоллоох-соргулаах тусаһатыгар
Саха Саарын оҕонньор,
Сабыйа Баай эмээхсин
Эргэнэ хара тыа маһын курдук,
Элбэх ахсааннаах
Атас-доҕор дьоннорун,
Аймах-билэ дьоннорун
Сайдар саргыларын салайан,
Уйгулаах олохторун онкуллаан,
Үүнэр үйэлэрин үрдэтэн,
Кэлэр кэскиллэрин кэнгэтэн,
Байааттыбат баҕана буолан,
Өһүллүбэт өһүө буолан,
Уһун сыллар усталарыгар
Барҕара байан,
Дохсуннук тотон,
Суон саалынан
Мохсуо быраҕан,
Халын хаһанан
Туос уурунан,
Убаҕастарыгар чачайан,
Хойууларыгар бөтөн,
Хотон-хотон аайы
Хороҕор муостааҕы
Холботолоон,
Сыһыы-сыһыы аайы
Сыспай сиэллээҕи
Сырыһыннаран,
Муннуларыгар тумуу да киирбэккэ
Үчүгэй баҕайытык,
Үүт-турааннык
Олорбуттар эбит.
Кинилэр диэтэх дьон
Туох-ханнык дойдуга
Олохсуйан олорбут
Эбиттэрий диэн
Одуулаан көрдөххө –

Анараа өттүн
Алаархай харахтаах
Анааран-быһааран көрбөт
Ангаат-мунгаат
Алаастардаах эбит,
Унгуоргу өттүн
Уу харахтаах
Одуулаан булбат
Улуу тунах
Хочолордоох эбит,
Кэтэх өттүн
Көрөр харахтаах
Ситэн көрбөт
Киэнг нэлэмэн
Сыһылардаах эбит,
Кылбаа манган халлаан
Кыраһыабай кыыла
Кыталык барахсан
Сарсыардаттан киэһээнгэ диэри
Кытытынан кырыя көтөн
Эргийэн кэлэр
Алаар-мылаар
Аалылардаах эбит.
Собуруу диэки
Сураһан биллэххэ –
Тобус уон көстөөх сиринэн
Тохтообокко сүүрдэр
Сүлүүдэ таас курдук уулаах,
Сүүһүнэн ахсааннаах
Сүүнэ улахан үрэхтэр
Сүүрүгүрдэр эбиттэр.
Арбаа диэки
Анааран быһаардахха –
Сүүһүнэн сүүрүктээх
Үрэхтэри-өрүстэри
Хоннобун анныгар
Холбуу уктан,
Хоту халлаан аннын диэки
Курулуу уста сытар
Күтүр улахан өрүстээх эбит.
Хоту диэки
Хайыһан көрдөххө –
Атыр сылгылар
Дьохсооттоһо туралларын курдук,
Адаар-быдаар арбаастаах
Таас Дьаангы хайа
Сыһаһалаах-модьоболоох,
Кырылыы тохто турар
Кыһыл кумах кылдьыылаах,
Үрүлүйэ сүүрэ турар
Үрүг кумах үктэллээх,
Сүүһүнэн ахсааннаах
Үгүс үөрдээх
Үрүг түүлээх
Дьөһөгөй оҕолоро,
Үтүрүһэ-үтүрүһэ
Сүүрэн иһэллэрин курдук,
Үрүг көмүс мууһунан
Үллүктүү бүрүммүт,
Аарыма улахан
Байғал буолан
Ангааттан киирэн,

Бара турар эбит.
Илин өртүн
Игнэх гынан биллэххэ –
Иирэ талах энгээрдээх,
Ыккый ойуур ыксалаах,
Абыс уон абыс
Адаархай арыылаах,
Тобус уон тобус
Туорай тумуллаах,
Холооно-холобура суох куруннардаах,
Дьүүлэ-дьүһүнэ суох түбэлэрдээх,
Лингиниир тиит мастардаах,
Ханарыспыт харыйа мастардаах,
Лагларыспыт хатын мастардаах,
Бэдьэриспит бэс мастардаах,
Тэлибирии турар тэтинг мастардаах
Линкинэс сис тыа буолан
Киирэн бара турар эбит.

Отрывок из олонхо № 2
Каратаев В.О. «Дьирибинэ Боотур» олонхотуттан быһа тарды

Ол айаннаан иһэн
Өйдөөн-дьүүлээн
Тиэрбэс харабынан
Көрөн дьэргэлдьиттэбинэ,
Тэргэн куйаар кулгаабынан
Истэн сэгэлдьиттэбинэ:
Аата-суола ыйыллыбатах,
Аартыга-ыллыга этиллибэтэх
Аппаал хайа анныгар
Ынараа бабайы
Уот садаба монгой кыыл буолан,
Күүтэ сатаан баран
Утуйан тыылла сытар эбит.

Ол сытан
Кинитэ кэлбитин билэ оҕуста,
Ыраах сиртэн ылар
Сыты-сымары билэр
Сыты сыбдырхай муруннаах эбит,
Сытын билэн, утуйа сытан,
Сытырбаан сынгсырынан кэбистэ,
Бэлэһин тыаһатан
Бэлигирээн кэбистэ,
Таңалайын тыаһатан
Таңырбаан кэбистэ,
Сынгсырына-сынгсырына
Тура экирээтэ,
Тугу эрэ билбит курдук
Өрө ыстанхалаан ыла-ыла
Хардан энэ курдук часкыйан ылаттаата,
Хахай кыыл курдук
Хаһытаан хабырытынна,
Уордайбытын күүһүгэр
Уот төлөнүнэн
Уһуутаан ылаттаата,
Биэстии саһааннаах сири
Ынтах-бэттэх ыстангалаата уонна
Тонг мас тостуор диэри
Тойуктаан тоҕута барда,

Ыпсыгыта-дьайҕата биллибэтинэн
Ыллаан¹ ырыта бара турдаҕа үһү:
– Ар-татайбын,
Ар-дьаалабын,
Эминэ тугуй, оҕолор!
Дьэ, нойоон,
Дьырибинэ Боотур,
Ааһар былыт албына,
Куотар былыт кубулҕата,
Арҕаһыттан тэһииннээх
Айыы хаан аймаҕа буолан барангың,
Албынгар-көлдүңгэр
Уот Сараһын удаҕаны,
Аҕастаатар аҕаспын
Өлөрөн кэлэн турар эбиккин.
Аан бастакыннан мин бэйэлээҕи
Үрдүк бэйэбин бүдүрүттэххинэ,
Тугу онорорун көңүл буолуо этэ.
Ону баара уоран-талаан,
Өлөрө сылдьар эбиккин
Айыыта суоҕу айыылаангың,
Буруйа суоҕу буруйдаан,
Ийэм ууһун игнэрбитин иһин
Иэнгин эриэннээн,
Ийэҕэр-аҕаҕар эппэтэх
Элэ-была тылгың этитиэм,
Хоолдуккун эрийэн
Хоруйгун хостуоҕум,
Уот Сараһын удаҕан
Бэйэтэ даҕаны
Хапчаҕайын үөнэ хамсаан,
Көңөрөйүн үөнэ көбүөхтээн,
Аны кэлэн эр көрдөөн
Эмти сытыйан,
Көрөр хараҕа сабыллан,
Өйдүүр өйө өһүллэн
Умса хараммыт
Уһун сордоох эбит.
Дьэ, нойоон,
Ыйааһыңга уурдахха кэлтэгэйдээбэт,
Акка ыртаһа аңаардастаабат,
Бэскигэ уурдахха мэнэмээннэспэт,
Тэҕил дойдуттан тэннээхтэр
Тииһистэхпит буолуоҕа²,
Хол дойдуттан холоонноохтор
Холбостохпут буолуоҕа.
Оҕо төрөтөн,
Кэскил тэринэн уурайбыт дьон буолуохпут,
Нойоон! – дии турдаҕа.
Ол кэнниттэн
Этиһиилэрэ эрдэ бүппүт дьон быһыытынан,
Түллэр таас түөскэ түһүспүтүнэн бардылар,
Сон курдук суулаһа түстүлэр,
Саңыйах курдук сапсыһа түстүлэр,
Килиин курдук кэтиһэ түстүлэр,
Аал курдук анныһа түстүлэр,
Хардан эһэ курдук
Хаһыыты-хаһыыты хардырҕастылар,

¹ В рук.: ыллаар.

² В рук.: тиисистэхпит буо.

Уйан сирбит буолуо диэн
Уурсан ууран охсустулар,
Чараас сирбит буолуо диэн
Тапсан туран табыстылар,
Сиикэй эттэрин силдьирийиэр диэри
Сиритэ сынньыстылар,
Байбал эбэ хотун
Турар туруу хайаларын
Хонгурах хаардаабар
Куһаҕаннык кэстилэр,
Устар таастары
Мэрэлиир³ таас мээчик онгостон тэбиэлээтилэр,
Сытар ынах саҕа
Сымара таастары
Иччэбэй бадараан курдук
Илдьи тэбистилэр.
Улуу бухатыырдар
Ыар тыыннарыттан,
Ыарахан атахтарыттан
Түгкэли байбал
Түүнүн оргуйан
Түллэннээн ылаттаата,
Ыар тыыннарыттан
Ынчыктаан ылаттаата,
Аат уруулаах,
Атаах мөнгүөннээх
Аллараа аҕыс биис уустара
Атаҕастанан-баттанан
Арбы-һарбы түһэннэр,
Орто дойду одьунааһа,
Чинг халлаан
Чиэппэрэ холобурдаах
Дьэргэлгэн сүүрүк аттаах
Дьирибинэ Боотуру,
Чынгкыныыр
Чынгыс Тойон оҕонньор аҕалаах,
Чынгыйдаан удаҕан ийэлээх
Чуҕкунуур Чуура бухатыыры
Аҕаларын аатын алгыйаннар,
Ийэлэрин аатын киллэрэннэр
Тоҕус кунан оҕус тириитигэр
Тимир тордуогунан гардан,
Отут хонук устата ойуулааннар,
Сурук суруйаннар,
Үөһээ үс биис ууһун
Үгэр таңарата,
Үгсэр суута буолан оҕоһуллубут
Үрүг Аар тойон оҕонньорго
Үгсүү түһэрбиттэр.
Аллараа аҕыс биис ууһун
Аңаардастыы атаҕаस्ताан
Атыйахтаах уу курдук
Таңнары үктүөн дьалкытан,
Тордуйалаах уу курдук
Тоҕо үктүөн долгуттулар,
Төрүүр оҕону
Төттөрү домноотулар,
Иитэр сүөһүнү
Игнэри үктээтилэр.

³ Лит.: мэрилиир.

Улуу үнсүү түнэрбиттэрин иһин
Үөһээ дойду
Үнсэр сууга буолан оҥоһуллубут,
Үнэр таңарата буолан айыллыбыт
Үрүҥ Аар Тойон оҕонньор
Үөһээ дойду бойуннарын⁴ –
Үс уот дугуй бухатыыраттарга
Сорук соруйда:
“Тутаттаан, манна аҕалын!!!” – диэтэҕэ.

Ол кэнниттэн
Икки охсуһа турар
Дьырибинэ Боотур,
Чүгкунуур Чуура бухатыыр буолан,
Өлөрсөн өһөхтөһө,
Охсуһан ойутуһа турдактарына,
Үлүскэннээх үрдүк мэҥийэ халлааннара
Дьэс алтан күөһү түгнэри уурбут курдук
Кытара убайан хаалла,
Өлөр өлүү
Өһөх болуо былыттар
Төттөрү-таары устаннастылар,
Кинкиниир кизҥ халлааннара
Киэлитэ-киэбэ уларыйда,
Үрдүк халлаан үрдэ
Дьоло ыстанарга⁵ дылы гынна,
Сүүллэр этинг дьүрүһүйэ тыһаһаата.
Икки бухатыыр, дьэ,
Муодарҕаан,
Мунньары-хаанньары көрдүлэр,
Охсуһууларыттан уурайан
Өрө көрөн турдулар.

Ол туран
Өйдөөн-дьүүллээн
Тиэрбэс харахтарынан
Көрөн дьэргэлдьиттэхтэринэ,
Тэргэн сэгэйэ кулгаахтарынан
Истэн сэгэлдьиттэхтэринэ:
Үөһээ халлаантан
Үс айыы бухатыыраттара
Түһэн иһэр эбиттэр.

Ол дьоннору
Тутум-бараан төрөллөрүн
Бүдүйэн көрдөххө,
Хан-чаҕаан сэбэрэлэрин
Хайырдаан көрдөххө:
Ураанхайтан ураҕаһынан уратылаах,
Сахаттан саһаанынан сабырытар,
Киһилэрдээҕэр үс төгүлүнэн үрдүк унуохтаах,
Модьу көрүгнээх дьоннор аттыларыгар⁶
Сымара тааһы
Сыа хаардааҕар куһаҕаннык
Сингнэри түһэн кэбистилэр уонна
Элбэҕи эргитэ барбатылар,
Ыйытык ыйыталаһа,
Тыл этэ,
Саҥа саҥара барбатылар,
Кынаттана илик

⁴ Лит.: буйуннарын.

⁵ В рук.: сыстанарга.

⁶ В рук.: атыларыгар.

Чөркөөкү кус оџотунааџар
Куһаџаннык тараччы тутан ылан,
Иккиэннэрин холбуу
Тимир ханаат быаннан
Түүрэ кэлгийэн баран,
Орто бухатыыр хангас хонноџор
Кыбынан кэбистэ уонна
Үөһэ көтүтэн иһэн
Үс бухатыыр ибир-сибир
Кэпсэтэ-күссэ истилэр:
“Аатырар Чуура бухатыырдар⁷,
Сөбүгэр да бухатыыры
Аатырдар эбиттэр...” – диэн,
Чуура бухатыыры
Күлүү-майаас оҥоһуннулар.
Ол аайы
Чунгунуур Чуура бухатыыр
Бэйэтиттэн бэйэтэ
Кэлэйиэх курдук туттар-хаптар.
Үрүҥ Аар Тойон оџонньорго,
Тус иннигэр аџалан
Түгнэри анһан киллэрдилэр.

⁷ В рук.: бухатыырда.